

IZVORI ZA PROUČAVANJE ODIJEVANJA NA OTOKU HVARU

IVANA RADOVANI
Put Skalica 29

HR-21000 Split

UDK 391
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 1. 06. 2004.

Na kolegiju "Hrvatsko narodno rukotvorstvo" prvi puta sam se susrela s tradicijskim odijevanjem na Hvaru. Budući sam obiteljski vezana za otok Hvar, izabrala sam tu temu i za seminarski rad i proučila radove Nevenke Bezić – Božanić o odijevanju na Hvaru u 16. i 17. stoljeću te katalog izložbe Mirjane Kolumbić – Šćepanović "Iza škura".

UVOD

Na temelju tih radova, uvidjela sam kako su malobrojni izvori za proučavanje odijevanja na Hvaru, te kako se autorice najviše oslanjaju na arhivsku građu. Posebno mi je zanimljiv bio podatak da na cijelom otoku nije sačuvan niti jedan komplet ni muškog ni ženskog odijela, a pronađena su samo dva haljetka, jedna pregača i suknja, koje se danas nalaze u Etnografskom muzeju u Splitu. Taj me podatak iznenadio, pogotovo u usporedbi sa ostalim dijelovima Dalmacije i Hrvatske iz kojih imamo sačuvan ne samo veći broj primjeraka, nego i mnogovrsne nošnje iz različitih vremenskih razdoblja, kao i različitih namjena, načina izrade, raznovrsnih materijala i ukrasa.

Na temelju spomenutih radova koje sam tada pročitala, uočila sam kako se kao izvori za proučavanje odijevanja ne navode putopisi koje su o Dalmaciji pisali pretežno austrijski i njemački znanstvenici i književnici, a koji su se za druga područja pokazali važnim izvorima za proučavanje načina života, kao što je to na primjeru Dalmatinske zagore. Stoga sam nastojala kroz svoj diplomski rad obuhvatiti na jednom mjestu izvore i literaturu koji govore o odijevanju na otoku Hvaru.

Da bih što šire i temeljitije sagledala građu za svoj rad posegla sam za izvorima koji su mi bili dostupni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Obratila sam se i lokalnim muzejima, Etnografskom muzeju u Splitu te Centru za zaštitu kulturne baštine u Hvaru.

Iz sakupljenih podataka cjelokupna građa za moj rad o

odijevanju na otoku Hvaru rezultat je pisanih, zabilježnih izvora i obuhvaća putopise, likovne prikaze, književne tekstove te arhivsku građu koja donosi podatke o odijevanju u kontekstu pravnih, oporučnih i sličnih inventara.

Rad sam podijelila prema vrsti izvora i literature. Tako zamišljena građa obuhvatila je: putopise iz 19. stoljeća, zatim tradicionalno hvarsko odijevanje u književnom djelu Jurja Carića, hvarsko odijelo kroz likovne prikaze i konačno radove o odijevanju koje pišu autori u drugoj polovici XX. stoljeća. Pri tom sam nastojala i kritički se osvrnuti na dostupne izvore i literaturu te napraviti usporedbu dobivenih podataka.

U prvom dijelu rada proučavala sam putopise koje su tijekom 19. stoljeća pisali stranci različitih zanimanja i namjera, koji su posjetili Dalmaciju. Pri tome mi je pomogla knjiga Ivana Pederina "Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima" u kojoj autor donosi pregled putopisa (1991.). Analizirala sam putopise 19. stoljeća, dostupne u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Iako sam većinu potrebne građe pronašla u fondu knjižnice, neki su izvori ostali nedostupni (npr. putopis Heinricha Noea).

Najznačajniji, a ujedno i najstariji putopis koji sam obradila je "Put po Dalmaciji" Alberta Fortisa (1984.), koji je preveden na hrvatski jezik, kao i putopis Theodora Schiffa "Iz poluzaboravljene zemlje" (1997.), dok su ostali dostupni samo na njemačkom jeziku. Fortis donosi važne podatke za proučavanje načina života stanovništva Dalmatinske zagore, a o otoku Hvaru samo povijesna, geološka i geografska zapažanja. Kako je taj putopis bio uzor kasnijim autorima, većina njih također se bavi Morlacima. Svi putopisci posjetili su i dalmatinske otoke, ali se podaci uglavnom odnose na povijest i kulturnu baštinu. Kada je o odijevanju riječ, putopisci najviše pišu o odijevanju Morlaka, ali i o odijevanju na Pelješcu, gdje su ih oduševili slikoviti šeširi.

Proučila sam i putopise Balthasara Hacqueta, H. F. Rodlicha, Heinricha Stieglitza, J. Garner Wilkinson, J. G. Kohla, Franza Pettera, Ide Duringsfeld, Theodora Schiffa, A. Troghera, Maude Holbach i knjigu o Dalmaciji Natalie Bruck – Auffenberg i svezak "Dalmacija", edicije "Austro – Ugarska Monarhija, opisana i ilustrirana" (1892.). Kako najviše podataka o odijevanju donosi Ida Duringsfeld, u tekstu prilažem i citate iz njezine knjige "Aus Dalmatien". Theodor Schiff i spomenuta knjiga o Dalmaciji iz edicije "Austro – Ug. Monarhija, opisana i ilustrirana" (1892.), donosi samo općenitu napomenu kako se Hvarani odijevaju građanski.

Osim putopisa značajni izvor za proučavanje odijevanja su likovni prikazi nastali u vremenu kad se stanovništvo tradicijski odijevalo. Marijana Schneider u radu "Narodne nošnje u slikarstvu i grafici u 19. stoljeću" donosi popis različitih edicija (putopisi, mape) s likovnim prikazima. Nažalost, te izvore ne posjeduje ni Nacionalna i sveučilišna knjižnica niti Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, pa su mi ostale nedostupne.

U drugom poglavlju bavim se književnim djelom Jurja Carića. Carić nije vrstan i poznat književnik, ali su mu radovi zanimljivi jer obrađuju situacije i probleme uz život na Hvaru. Za književni rad Jurja Carića saznala sam posredno proučavajući "Hvarske zbornike", a njegov rad obrađujem da bih ukazala na potrebu šireg pristupa pri proučavanju izvora za odijevanje na Hvaru. U časopisu "Prosvjeta" Carić je objavio pripovijetke "Dies irae" i "Ribareva kći", u kojima opisuje izgled Hvaranki. U pripovijetci «Izgubljeni umjetnik» piše o životu Josipa Makjanića i opisuje figurice koje je on izrađivao, a također su izvor za odijevanje na otoku Hvaru. U romanu "Obitelj kapetana Opovića" opisuje gospodarske promjene u Starom Gradu koristeći metafore s narodnim nošnjama.

Likovna djela na kojima je prikazano hvarsko odijelo su figurice spomenutog samoukog kipara iz Svirča Josipa Makjanića i akvareli Ive Dulčića. Makjanićeve figurice su u vlasništvu kipareve obitelji, a Dulčićeve slike se čuvaju u Centru za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara. Makjanić je izradio dvije figurice: mušku prikazanu u starijem tipu odijela, a žensku u odijelu kakvo se na Hvaru nosilo do sredine 19. stoljeća. U zbirci don Jurja Dulčića pronađeno je 15 akvarela njegova nećaka, velikog hrvatskog slikara XX. stoljeća, Ive Dulčića. Akvareli su jedini prikaz u kojem se vidi na umjetnički način prikazana raznolikost hvarskih odijela, a njihovim je pronalaskom zasigurno obogaćen i slikarev opus.

U zadnjem poglavlju donosim osvrt na radove autora koji su se bavili odijevanjem na Hvaru u drugoj polovici XX. stoljeća. O hvarskom odijevanju pisao je Niko Duboković – Nadalini na temelju vlastitih terenskih istraživanja i suradnje s Aidom Koludrović iz Etnografskog muzeja u Splitu, a istraživanjem su obuhvatili ponajprije područje mjesta Jelse.

Nevenka Bezić – Božanić napisala je tri rada o odijevanju na Hvaru. Radovi se temelje na podacima dobivenim obradom arhivske građe iz Historijskih arhiva u Splitu i Zadru, Kaptolskog arhiva u Hvaru i arhiva pojedinih hvarskih obitelji (Machiedo, Duboković). Autorica je proučavala arhivsku građu od 16. do 18. stoljeća, a

najviše podataka o odijevanju pronalazi u popisima dota, zapisima o diobi, oporukama i inventarima. Arhivska građa uglavnom donosi popis odijevnih predmeta koji su često i pobliže opisani: materijal, način izrade, podrijetlo, pa su važan izvor za proučavanje odijevanja u sredini u kojoj je sačuvan manji broj originalnih dijelova odjeće. Mirjana Kolumbić –Šćepanović autorica je izložbe na temu odijevanja na otoku Hvaru, te popratnog kataloga "Iza škura". U katalogu donosi pregled načina odijevanja na Hvaru od 16. stoljeća koristeći se radovima Bezić-Božanić, Dulčićevim akvarelima i Makjanićevim figuricama. Posljednji rad koji se tiče odijevanja na Hvaru je rad Silvija Braice tiskan u monografiji "Otok Hvar", koji donosi podatke o pučkom odijevanju u drugoj polovici 19. stoljeća.

Prilikom rada na ovoj temi pomogla mi je bibliografija otoka Hvara koju je sastavila Nevenka Bezić – Božanić. Autorica donosi popis različitih publikacija u kojima se spominje otok Hvar, ali ne navodi neke od putopisa u kojima se nalaze podatci o otoku. Na temelju te bibliografije, proučila sam različite članke o Hvaru, primjerice božićnim običajima, ali nisam našla podatke o odijevanju. Ni u člancima Antuna Ilije Carića objavljenima u "Glasniku Zemaljskog muzeja BiH" u Sarajevu u kojima se govori o godišnjim i životnim običajima, gospodarstvu i društvenom životu otoka također nema podataka o odijevanju.

1. PUTOPISI U DALMACIJI U 19. STOLJEĆU

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća započinje u svjetskoj književnosti (i umjetnosti uopće) razdoblje romantizma. Umjetnici Zapadne Europe inspiraciju za svoja djela nalaze u dalekim, egzotičnim i nepoznatim krajevima. Romantizam je razdoblje u kojem putopis postaje tražena i publici zanimljiva književna vrsta. Značajno je da su putnici i putopisci egzotiku koju su na početku razdoblja tražili u prekoceanskim krajevima, da bi u djevičanskoj prirodi i življenju s primitivnim urođenicima našli spas za čovjeka iskvarenog gradskim životom, isto to pokušali pronaći i na području srednje i jugoistočne Europe. Dinarsko stanovništvo postaje jednako «neiskvarena djeca prirode» kao i Diderotovi i Gauguainovi Tahićani (Pederin; 1991.)

Najznačajniji putopis sa područja današnje Hrvatske je «Viaggio in Dalmazia» talijanskog svećenika Alberta Fortisa. Njegovo je djelo postalo kasnija obavezna literatura za sve putopise po našim krajevima. Fortisov putopis je izuzetan i neiscrpan izvor za poznavanje dinarskog stanovništva koje on naziva Morlacima. Fortis

piše o njihovom svakodnevnom životu, običajima, odijevanju, a njegov putopis ostavio je velik utjecaj na većinu kasnijih putopisaca koji također glavninu svoje pažnje usredotočuju na to područje. Alberto Fortis je posjetio i otok Hvar, ali ne donosi etnografske podatke, piše o povijesti otoka i o njegovim geografskim i geološkim osobinama i ekonomiji otoka. (Fortis; 1984.)

U isto vrijeme kao i Fortis, Dalmacijom je putovao i Baltazar Hacquet čije djelo «Abbildung und Beschreibung der südwest – und ostlichen Wenden, Illyrer und Slaven» donosi niz etnografskih zapažanja, ali također nema značajnih podataka za etnografiju otoka Hvara. On se općenito malo zanimao za primorske gardove, što nije slučaj sa kasnijim njemačkim putopiscima. Fokus njegova interesa je također dinarsko stanovništvo unutrašnjosti Istre i Dalmacije.

Na svom proputovanju kroz Dalmaciju, Hvar je posjetio i njemački časnik i tajnik dalmatinskog guvernera H. F. Rödlisch. U svom djelu «Skizzen des physisch – moralischen Zustandes Dalmatiens und der Buchten von Cattaro» tiskanom u Berlinu 1811. piše samo o bogatstvu flore otoka Hvara, ali spominje «čistu i ukusnu» odjeću žena na Pelješcu, što će postati locus communis većine njemačkih putopisaca po Dalmaciji. (Rodlich; 1811.) U putopis su uključeni i krajnje pojednostavljeni crteži Morlaka, Crnogoraca i Bokelja.

Profesor njemačkog jezika u Splitu i Dubrovniku Franz Petter napisao je nekoliko djela o Dalmaciji koja su uglavnom izlazila u njemačkim časopisima, a najvažnija njegova knjiga je «Die geographische Skizze von Dalmatien», koja je bila prvi enciklopedijski prikaz Dalmacije i koja je uz Carrarin «La Dalmatia descritta» najpotpunije djelo o Dalmaciji, jer je u njoj F. Petter i botaničar i topograf, agronom, folklorist i povjesničar. Posljednje izdanje njegovog enciklopedijskog opisa Dalmacije izašlo je 1857. u Gothi pod nazivom «Dalmatien und seine verschiedenem Bezischnungen». Ističe blago podneblje Hvara, njegove kulture ružmarina, palme i agave, kamenolome i «iskvareno slavensko narječje». Autor donosi posebno poglavlje o odijevanju u Dalmaciji, a ženske nošnje smatra jako raznolikim: «Was die Traditionen des Weiblichen Geschlechtes anbelangt, so herrscht in keinem andern Lande der Monarchie eine Solche Verschiedenheit in Schnitt, Form und Farbe». (Petter; 1833:177-78.) Što se etnografskih podataka tiče, najveći dio i ovog putopisa posvećen je Morlacima (Petter; 1833:179-232.)

Hvar su posjetili i H. Steglitz, J. Gardner Wilkinson, I. D. Niegebauer i J. G. Kohl. Međutim, nitko od njih ne donosi podatke

koji bi mogli pomoći u upotpunjavanju slike o načinu odijevanja na otoku. Niegebaur u putopisu «Die Süd – Slaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung» donosi iscrpan povijesni pregled južnoslavenskih zemalja. Piše detaljno i o povijesti otoka te smatra da je Stari Grad značajniji od grada Hvara koji «zaslužuje kratki posjet» (Niegebaur; 1851:109.) Stieglitz u putopisu «Istrien und Dalmatien, Briefe und Erinnerungen» najviše pažnje posvećuje flori otoka (Stieglitz, 1845:190-196.), a prvi «Posljednju večeru» u franjevačkom samostanu pripisuje M. Rosselliju. I drugi autori nakon njega donose legende o nastanku slike koja se po novim saznanjima više ne smatra Rossellijevom.

J. G. Kohl donosi više etnografskih podataka od već spomenutih putopisa. Znakovito je da i on piše o nošnji na Pelješcu. Putnicima po Dalmaciji ta je nošnja bila posebno zanimljiva ponajviše zbog njezinih životopisnih šešira na kojima su bila pričvršćena raznolika pera, vrpce i trake koje su im muževi pomorci donosili sa svojih putovanja (Kohl; 1851:160-163). Zapaža da je najčešća boja njihovih haljina crna zbog toga što su mnoge ostale udovice. Kohl donosi niz etnografskih podataka, ali nažalost ne o Hvaru, već o npr. krvnoj osveti i bratimljenju Crnogoraca, kao i mnogi drugi i on piše o crvenoj kapi djevojaka Dalmatinske zagore kao simbolu njihove nevinosti, pobratimstvu i posestrinstvu kod Morlaka, instrumentima, odijevanju djevojaka, žena i muškaraca. Iako manje značajan za našu temu, Kohlov putopis je izuzetno zanimljiv jer je drugačiji od dotadašnjih, Iako znanstven, na prisan i topao način omogućava svom čitatelju da Dalmaciju doživi u njenoj punini. Kohlova knjiga je osvojila njemačko čitateljstvo i sigurno privukla i druge pisce u Dalmaciju (Pederin; 1991.,160)

IDA DÜRINGSFELD

U ljeto 1852. u Dalmaciju je doputovala pruska barunica Ida von Reinsberg Düringsfeld u pratnji supruga baruna Otta von Reinsberga i sina Marka. U Dalmaciju dolazi kao već afirmirana njemačka spisateljica, izdala je niz novela i romana, prijevode iz češke narodne poezije, španjolsku liriku, putopise po Italiji i Švicarskoj. Dalmaciju je poznavala iz starijih njemačkih putopisa i pozivala se na podatke iz djela Fortisa, Stieglitza, Kohla, Niegebaura, Carrare, Lovrića, (Düringsfeld; 1857.,knj.1:2). Njezin putopis «Aus Dalmatien» smatra se jednim od najvažnijih knjiga o Dalmaciji u 19. stoljeću. No, osim tog putopisa autorica je napisala niz djela inspiriranih svojim boravkom u Dalmaciji. U romanu

«Niko Veliki» piše o dubrovačkom plemiću Niki Puciću, radnja novele «Milena» i «Ein Cavalir aus Wildniss» također se odvija u Dubrovniku, a radnja novele «Don Nadal» u Trogiru. Za etnologa je posebno zanimljiva njezina novela «Die rothe Mütze» koja govori o običaju nošenja crvene kape kod morlačkih djevojaka kao simbolu njihove nevinosti, a u noveli su podrobnije opisani i svadbeni običaji o kojima je autorica pisala u zborniku «Hochzeitbuch, Brauch und Glaube der Hochszeit bei den Christlichen Völkern Europa's», Leipzig, 1871. (Bertić; 1970:380)

U Dalmaciji je boravila od lipnja 1852. do kraja veljače 1854. Tu je doživjela mnogo lijepih i uzbudljivih, ali i tužnih i bolnih trenutaka (smrt novorođenčeta u Dubrovniku). Družila se s najznamenitijim Dalmatincima tog vremena. Upoznala je dr. Antu Kuzmanića u Zadru, u Splitu se družila s Ivom Francheskijem i Antonijem Bajamontijem, u Starom Gradu s Petrom Nisiteom i Šimom Ljubićem, u čijoj su korenspodenciji pronađena i Idina pisma, u Dubrovniku je upoznala niz plemića i ostavila trag u tamošnjem društvenom životu.

Bračni par Reinsberg putovao je od Trsta preko Istre i Malog Lošinja do Zadra, potom preko Zemunika do Benkovca i Skradina, preko Krke do Šibenika te Splita, posjetili su Hvar i Stari Grad, Korčulu, a na kraju Dubrovnik, Cavtat i Boku Kotorsku. Idin se putopis razlikuje od dosadašnjih njemačkih i austrijskih putopisa, jer se sastoji od niza anegdota i razgovora. Vidi se da ga je pisala obrazovana, ali i duhovita i zabavna žena koja ne donosi samo suhoparne opise antičkih građevina, srednjovjekovnih crkava i prirode već iznosi i svoje osjećaje, živa i slikovita zapažanja o ljudima, nošnji, običajima, prirodi. U djelu se može naći i mnoštvo podataka o pjesnicima, književnicima, znanstvenicima koji su djelovali u Dalmaciji, a važne su i zabilješke njezinog supruga koje se nalaze nakon svakog poglavlja, a u kojima on donosi važne bibliografske podatke o ljudima koje su upoznali te historijske i povijesno-umjetničke podatke o gradovima koje su posjetili.

Ida iscrpnije piše o Morlacima, njihovoj nošnji i običajima, njezin suprug u svojim zabilješkama donosi etimologiju naziva Morlak. Ona opisuje i izgled poljičkog velikog kneza i Bokelja (Duringsfeld; 1857.,3.:164; 1.:124), smatra da Kaštelanke imaju puno ljepše nošnje od Trogirki. (Duringsfeld; 1857.,2.:88)

Na Hvaru su Reinsbergovi doputovali brodom iz Splita. Još na samom početku svog putopisa za Hvar kaže da je «...ein Stuck Venedig» (Duringsfeld; 1857; 1.,:5) Autorica Hvar opisuje s puno zanosa i emocija, njegove prirodne ljepote, kulturno-umjetničku

baštinu i ljude. Poseban dojam su na Idu ostavili Hvarani, zahvalna je svećeniku koji joj je pokazao i zabranjeni dio franjevačkog samostana. (Duringsfeld; 1857; 2.:110)

Tijekom boravka na otoku sprijateljila se s mladim arheologom don Šimom Ljubićem o kome je pisala i u listu «Frankfurter Museum». Za vrijeme njihovog susreta u Splitu, don Ljubić joj je povjerio svoju zbirku narodnih pjesama s otoka Hvara koje je ona namjeravala izdati u Zagrebu, no nije uspjela, jer nakon tragedije u Dubrovniku napušta Hrvatsku. (Duringsfeld; 1857, 2.:123.) Pjesme je izdala u Parizu pod nazivom «La poesie populaire duns l'ille de Lesina». I sama je pisala poeziju inspirirana Dalmacijom. Te su pjesme objavljene u zbirci «Für dich», a dvije su posvećene boravku na Hvaru. (Bertić; 1970:383.)

Prilikom putovanja do Starog Grada autorica donosi i opis seljanke iz sela Malo Grablje: «Aus dem Thale heraus kamen wir auf die höhe von Malo-Grabie, dem einzigen Dorfe auf unserm Wege. Hier waren spuren von Kultur; einige Mandelbäume und einige Flachsfelder standen in Blutte. Eine schlanke, noch jugedliche Frauengestalt begegnete uns. Sie trug un den kopf ein röthliches Tuch, einen gleichen rock und eine weisse Jacke. Ein landliche Tracht, wie warn sie, noch dazu an einen Werkeltage, kaum eleganter sehen konnte. (Duringsfeld; 1857,2.:115.)

Autorica opisuje mladahnu seljanku koja je odjevena u crvenkastu suknju s crvenim rupcem na glavi i s bijelom jaknom. Smatra da je ta žena izgledala elegantno za običan radni dan. Autoricu je dojmio izgled djevojke i u tome se razlikuje od dotadašnjih putopisaca koji zanimljivim smatraju Pelješac, a odijevanje na Hvaru uopće ne spominju. Ida Duringsfeld je vjerojatno vidjela djevojku odjevenu u «cottolu», dugu, pamučnu, nabranu suknju koja, između ostalog, može biti i crvene boje, a uz koji se, prema podacima M. Kolumbić-Sćepanović i Nike Dubokovića Nadalinija, nosi uski, kratki haljetak «kamižol». (Kolumbić; 1995; Duboković, 2001.)

Autorica donosi još opažanja o izgledu Hvaranki. Pošto je dugo ostajala sama, dok je njezin suprug bio s P. Nisiteom, autorica je vrijeme kratila čitajući u biblioteci. Pri tom su joj pažnju odvrćale žene koje su prale rublje: «Wenn sie nicht Wäsche klatschen, sind die Lesignarinnen so hübsch, dab sie sehr an die zierlichen Grisetten von Venedig erinnern, wie denn überhaupt die ganze Insel mit Rindern von San Marco bevölfert scheint, so viel Hoflichkeit und Sanftmuth begegnet einem allenhalben. Wunderhübsch ist auch die Haartracht der Frauen. Un beiden Enden einer länglich fladen

Berschlingung von Flechten am Hinterkopf sind in Form von Schleisen höchst grazios silberne Nadeln geschteckt, eine Rüche von rothem Band vertritt auf dem Scheitel die Stelle eines Kammes, und eine Blume, gewöhnliche eine kunstlide Rose, sicht uber sediten Ohre hervor” (Düringsfeld; 2.:124-5.).

Autoricu je dojmila ljepota Hvaranki. Na zatiljku su im bile povezane duge plosnate pletenice u obliku uzice, pričvršćene srebrnim iglama. U kosi su nosile češljic i cvijet kod desnog uha. Hvaranke su jako ljupke i podsjećaju ju na venecijanske kitničarke. Ida Duringsfeld donosi zanimljiv opis karnevala na Hvaru. U razgovoru s monsignorom Bordinijem saznala je i zašto se karneval na Hvaru naziva Jure. Autorica je uspostavila prisan prijateljski odnos s mnogim Hvaranima i tijekom svog boravka uključila se u njihov svakodnevni život i u njemu ostavila trag pa tako Hvaranin Nane Kasandrić piše svojim sinovima pomorcima o njenom boravku (Duboković; 2001.).

THEODOR SCHIFF

U rujnu 1857. godine u Beču je tiskana knjiga Theodora Schiffa «Iz poluzaboravljene zemlje». Schiff je 1870. godine došao u Split, gdje je živio niz godina i oženio se s pripadnicom obitelji Copogrosso-Kavanjin. Iako je svojim djelom neke i uvrijedio pa ga je tako «Vijenac» nazvao «pres-fakinom» (Pederin; 1991: 206), Splićani su ga dobro primili, dali mu nadimak «Telegrafizzo» (Schiff; 1997.), a njegova je knjiga jedina njemačka knjiga o Dalmaciji koja je prevedena na hrvatski izašla u *Pomorskoj pošti* (Split; 1-24.07.1935. prema: Schiff ; 1997.).

Schiff, za razliku od ostalih, nije putovao Dalmacijom, on je u njoj živio i imao je zacijelo dublji uvid u dalmatinsku svakodnevnicu. Sam autor u predgovoru navodi da je pokušao «dići veo koji leži nad Dalmacijom koja je ostala odsječena od svjetskih zbivanja i tako polako nestaje u dokonom miru» (Schiff; 1997:9) Schiff prikazuje zastarjelo splitsko visoko društvo, družeći se s njima opisuje njihove čudne, arhaične navike, zaostale iz vremena vladavine Venecije i donosi opširno novinsko izvješće o Splitu i njegovom životu, o dalmatinskom selu, životu seljaka, ribara, župnika, zdravstvenim, sudskim, ekonomskim prilikama. Kod Schiffa nema egzaktnih znanstvenih podataka, djelo mu se temelji na njegovim subjektivnim doživljajima, na legendama koje je čuo, ali mu se vjerojatno može vjerovati kada kaže «da ništa nije izmislio ni izumio», jer je «ispričao samo ono što je tijekom dugih godina tamo

vidio» (Schiff; 1997:9.). Schiffova je knjiga poput putopisa Ide Duringsfeld, zabavna, ponekad ironična, ali topla i ljudska, nimalo dosadna i suhoparna. Schiff donosi pripovijest s otoka Hvara, priču koju je vjerojatno čuo prilikom posjeta otoku. «Kako je procvjetala agava» (Schiff; 1997,:129-133) priča je o djevojci Pierini koja se družila samo s jednom agavom na hvarskim stijenama i čekala da vidi njezin cvat i uvenuće, a poslije agave i djevojka je umrla kad ju je napustio stranac, koji je bio na proputovanju, a u kojeg se djevojka nesretno zaljubila. Schiff donosi u pripovijetci svoje impresije o Hvaru, koje je jednako njegovom mišljenju o čitavoj Dalmaciji. Naime, i Hvar se nakon odlaska Venecije promijenio: «Vanjski sjaj je ostao, venecijanski jezik i uglađeni način ophođenja. No, ljudi su se zapravo okrenuli prirodi. Muškarci suše smokve, love sardele, obrađuju vinograde s ljubavlju i kako im to prilike dopuštaju, a žene se uspiju ljupko nakloniti, odijevaju se građanski, imaju vatrene venecijanske oči i većinom znadu čitati i pisati. Inače se bave kućom i ručnim radovima, vezu prekrasan vez od agavinih niti (Schiff; 1997:130). A takva je bila i 14-godišnja Pierina: «Umjela se neobično dobro i dopadljivo odijevati i sama je vezla čipku od agavinih niti» (Schiff; 1997:130).

Schiff potvrđuje ono što se moglo zaključiti iz činjenice što njemački putopisci ne spominju odijevanje na Hvaru. Naime, Hvaranke su se odijevale i ponašale građanski, na njihovoj odjeći i eventualno oglavlju nije bilo ničeg posebnog i upečatljivog što bi privuklo pažnju stranaca koji su posjećivali otok. Schiffu je bila zanimljiva hvarska čipka od agavinih niti koju su Hvaranke učile vesti od malih nogu pa je unosi kao motiv u priču o nesretnoj ljubavi.

Ni putopisi koji izlaze krajem 19. stoljeća ne donose značajne podatke, pogotovo stoga što je to razdoblje kad Hvarani u potpunosti prihvaćaju građanski način odijevanja što pokazuju i fotografije iz tog vremena.

Godine 1892. u Splitu je izašao prijevod sveska «Dalmacija» edicije „Austro-Ugarska monarhija, opisana i ilustrirana“. Uvodnik za ovaj svezak napisao je Heinrich Noe koji je također napisao i putopis po Dalmaciji. Edicija je obuhvatila povijest, etnografiju, geografiju svih zemalja Monarhije. Zanimljiv je podatak koji se tiče odijevanja na Hvaru. Riječ je o izvještaju mletačkog povjerenika Battiste Giustiana iz 1553. u kojem poslanik izvještava da se Hvarani odijevaju kao i Talijani, pogotovo plemići.

Putopisi početka 19.stoljeća ponajviše donose podatke o Morlacima, a novi putopisi obogaćeni su i sa fotografijama, kao npr. putopis Maude M. Holbach «Dalmacia-the land where east meets west». Autorica je posjetila Hvar, Stari Grad i Jelsu, a zapazila je da se jedino u Hvaru proizvodi čipka od niti agave. O čipci od agave piše i Natalie Bruck-Auffenberg u djelu »Dalmazien und seine Volkskunst«. Autorica donosi i fotografiju hvarske čipke, smatra da Franjevački samostan u Hvaru ima jednu od najbogatijih zbirki čipke u Dalmaciji, a poznaje i zbirku obitelji Kasandrić.

Putopisi po Dalmaciji nisu bogati podacima o odijevanju na Hvaru, ali je i nespominjanje značajan podatak koji potvrđuje stara izvješća mletačkih poslanika i poneki podatak iz putopisa. Naime, kao što je već spomenuto, hvarsko odijevanje nije po ničemu bilo upečatljivo i tako nije bilo uopće zanimljivo da bi putopisci o tom pisali.

Pokušala sam doći do grafika i bakroreza koje je proučila Marijana Schneider, ali nažalost, ostali su mi nedostupni. Čak i najopsežnije djelo o Dalmaciji «La Dalmacia descritta» Franje Carrare ne može se naći ni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici ni u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Tek kad bi se proučile sve edicije i putopisi koje spominje M.Schneider mogla bi se, pretpostavljam, dobiti potpunija slika o odijevanju na Hvaru.

2. HVARSKO ODIJEVANJE U KNJIŽEVNOM DJELU

PRIČE JURJA CARIĆA

Nekoliko podataka o odijevanju na otoku Hvaru donosi i hvarski književnik, pomorski stručnjak i prosvjetni radnik Juraj Carić (1854 – 1927). Napisao je prve udžbenike za učenike pomorskih škola na hrvatskom jeziku, uz stručne priče i članke političkog karaktera, a do 1914. bio je poslanik u Dalmatinskom saboru. U vrijeme značajnih političkih previranja u Austro-Ugarskoj monarhiji, Carić je bio i hrvatski rodoljub, što se vidi iz njegovih djela, članaka koji su izlazili u hrvatskim i talijanskim novinama i djelovanju u Saboru. (Kolumbić; 1978:273.)

Po svom književnom opusu Carić spada u skromnije književnike, ali je uvršten u 35. knjigu edicije «Pet stoljeća hrvatske književnosti» (MH – Zora, Zagreb; 1972.), a time je i njegovom književnom radu odano priznanje. U toj ediciji predstavljen je svojim najznačajnijim djelom «Slike iz pomorskog života» koja je tiskana 1884. Djelo zauzima važno mjesto u okvirima hrvatske putopisne

literature, kompleksno je jer je ujedno i roman o životu pomoraca, a i studija o problemima navigacije nadopunjena autorovim zapažanjima o posjećenim zemljama. 1892. tiskana je njegova monografija «Kristofor Kolumbo i otkriće Amerike», također znanstveno popularna knjiga o temi koja do tada nije bila zastupljena u hrvatskoj književnosti. Od 1887. do 1921. godine napisao je nekoliko pripovjedaka i novela inspiriranih rodnim otokom. Kako je već i spomenuto, Carićevi književni radovi nemaju veliku umjetničku vrijednost, tematikom su vezani uz razdoblje hrvatskog realizma, a zanimljivi jer obrađuju autentične probleme i situacije na jednom srednjodalmatinskom otoku, a o toj je tematici u ovom razdoblju rijetko bilo pisano.

U zagrebačkom časopisu «Prosvjeta» izašle su u nastavcima dvije Carićeve kratke priče, 1891. «Dies irae» (Prosvjeta; I/1893. br. 45-46, Zagreb, 1893.), a 1895. «Ribareva kći» (Prosvjeta; III/1895., br. 1-7, Zagreb, 1895.).

«Dies irae» je priča o bolesnoj i siromašnoj starici koja umire od tuge za umrlim mužem i sinom za kojeg ne zna ni gdje je odselio, toliko česta situacija na dalmatinskim otocima. Evo kako Carić opisuje staricu: «Glava joj je zamotana u vunenoj debeloj marami, prije valjda crnoj, a sada žućkastoj, koja pritegnuta sprijeda, pored lica, spuštena niz čelo i zavezana ispod vrata, zatvara upale obraze i otegnute kosijere, te ostavlja posve otvoreni gô mršavi zatiljak. Dva čupka vlasi spustila se niz koštunjava ramena. Iskrpljeni gvardić od omašćena lapisa, poderan u laktima, kratak i uzan u okovratniku, a širok u životu, pao joj do pojasa niz zgurena i skućena leđa u nezgrapne nabore i gužve...; vidi se... nije za siromašicu bio ni kupljen, ni skrojen, ni sašiven. Suknja se objesila do tlehe u otrancine, a samo gdje gdje zakrpljena je krpama raznolične tamne masti... koje su valjda sve morale biti crne..., ali se bol bijednika ne može uvijek ni crninom da pokaže» (Prosvjeta; I/1893., br. 46.:803.). Ova kratka pripovijest najdojmljivije je i najvrjednije djelo Carićeva opusa, posebno je impresivan opis atmosfere staričine sobe, jedino djelo koje budi osjećaje kod čitatelja, staričina tuga i samoća gotovo je opipljiva.

Zanimljiv je naziv *gvardić* koji Carić koristi za staričin haljetak, jer *gvardić* ne spominju ni Duboković ni Kolumbić-Šćepanović koji pišu o odijevanju Hvarana u 19. stoljeću. Taj naziv upotrebljava Carić i pri svom opisu figurice samoukog svirčanskog kipara Josipa Makjanića: «Ni babu nije zaboravio. Htio je da sačuva spomen ondašnjeg kraja, na lijepoj ženskoj glavi, vlasi su sprijeda opleteni zlatko, a straga su zavijeni u pletenicu skupljenu u tuđu

kosu, nanizanu probadačama, koje su bile ili srebrene ili zlatne. Gvardić, neka vrst zobuna, sprijeda je do pojasa, a straga seže do poviše koljena. Koliko ga ima vas je nabran. Suknja je također nabrana u okomito, uske veoma uske nabore. Na otvorenim crevljama izrezuckane su potanko i pregljice i vrpce» (Carić; 1921:12). M. Kolumbić-Šćepanović smatra da Makjanićeva figurica «nosi» *kamižolu*. Originalni primjerak takvog haljetka s kraja 18. stoljeća čuva se u Etnografskom muzeju u Splitu. *Kamižola* je na prednjoj strani kratka do struka, a na stražnjoj seže do početka bokova (Duboković; 1970.; Kolumbić-Šćepanović; 1995.). U Carićevu opisu prednji dio je također kraći, a stražnji duži, a i njegov opis se vjerojatno temelji na viđenim figuricama. Pitanje je samo gdje je čuo naziv *gvardić*, da li na otoku ili negdje drugdje, pa je primijenio za slični odjevni predmet.

Carić donosi i opis druge figurice muškarca: «Izdjelao je i sama sebe, kako se je nosio za mladih dana. Haljetak kratak, do ispod pojasa, na glavi kapa, koja se previja i pada na uši, a bila je sad modra, sad crvena sa modrom kitom na vrhu; motika na ramenu, straga o pasu vinorezac, kresivo u desnoj ruci, žeg i kremen u lijevoj, naušnica u lijevom uhu. Lice je, vidi se od prve, starčevo lice za mladih godina. Pošto je ovako zabilježio muško odijelo na otoku za svoje mladosti, pošao je po stoljeća natrag i izradio oca. Obukao ga je u dimije, posadio mu na glavu kapu dugu kao bječva, koja seže do ramena, s jednom pahuljicom na vrhu, očiti zametak poznije kite» (Carić; 1921:12).

Značajno je da pri opisivanju Makjanićevih figurica Carić ukazuje na dvije različite kape *velu* i *malu beritu*, točno tvrdi da je *vela berita* stariji tip, ali ne spominje njihove nazive. Figurica s *velom beritom*, koja po Cariću predstavlja kipareva oca «nosi *brageše*» koje Carić ne naziva tim lokalnim nazivom već dimijama. Da li je to samo licenca poetica da bi čitateljima odmah bilo jasno o čemu se radi ili autor ne zna prave hvarske nazive, teško je utvrditi, ali to ujedno ukazuje na potrebu opreznog korištenja naziva *gvardić*.

Radnja romana «Obitelj kapetana Opovića» objavljenog 1895. zbiva se u Starom Gradu, a tema djela je gospodarska situacija na otoku u vrijeme propasti jedrenjaka i sukobi između talijanaša i narodnjaka protkani plitkom ljubavnom pričom.

Gospodarski procvat i promjene koje donosi u Stari Grad, Carić slikovito opisuje koristeći elemente narodne nošnje: «Srednja ulica bila je uvijek malo gradsko središte, osobito iza velike mise. Na stotine svijeta guralo se ondje odvajkada svake nedjelje; s početka samo varošani, otmjenije ruke; ali nakon blagoslova, što ga je gradu i

okolici donio buhač, ulica bi gotovo oteta jurišom od prije radničke, pak od težačke ruke. Razlika je s početka padala u oči na prvi pogled; crvenkape miješale su se s klobucima, a poduži kaputi bili su rijetki. Ali buhač zamijeni s vremenom kape klobucima, otegne malo po malo i jakete, pak radnici i seljaci koji su prije dolazili da gledaju, sada su dolazili da se kažu» (Carić; 1895.). Crvenkape, plitke kape od crvene čohe, a koje su nosili muškarcu po cijeloj Dalmaciji, na Hvaru su nosili mladići, uglavnom ljeti (Kolumbić–Šćepanović; 1995.). Kratak osvrt na djevojačko odijevanje Carić daje u pripovijetci «Ribareva kći» (Prosvjeta; III/1895., br.3:66): «Anica se tad lijepo obukla, ako ne i najbolje, a ono svakako skladno i lijepo. Navukla bi opravu od bumbažine, stisla se utegom, omotala bi vrat crljenim rupcem, natakla si zlatnu kolajnu, a povrh bijele košulje obukla jaketu od lapisa, a na glavu bi zadjela prvi lijepi cvijet koji bi našla u kojoj od svojih grasta na daski pričvršćenoj o kućni zid, nedaleko od kutnjih vratiju».

Ni u ovom opisu hvarske djevojke Carić ne donosi puno podataka. Koristi lokalne nazive za pamučne tkanine, *lapis* i *bumbašinu*. Opis je tako općenit da bi ga mogli primijeniti na djevojku i drugih većih gradskih sredina srednje Dalmacije.

Za književni rad Jurja Carića saznala sam posredno pregledavajući «Hvarske zbornike». Njegove radove ne spominju autori koji su se bavili etnografijom otoka Hvara. Podaci o njegovim radovima mogu se naći u « Prilozima bibliografiji otoka Hvara» koju ja sastavila N. Bezić Božanić, a spominje se i u monografiji «Otok Hvar» (Mihovilović i suradnici; 1995.). Njegova djela nemaju veliku književnu vrijednost, naracija je spora, razvučena, a tema gotovo plitko razrađena. Osvrtom na njegova djela željela sam prikazati kako je odijevanje Hvara prikazano u književnim djelima. Da bi se dobio širi uvid u odnos prema odijevanju i nošnji u tekstovima hvarskih pisaca, pogotovo za 19. stoljeće, bilo bi potrebno pregledati radove i članke i drugih hvarskih pisaca koji su također pisali o rodnom otoku, kao npr. Ante Tresića-Pavičića i Verke Škurla-Iljić.

3. LIKOVNI IZVORI ZA PROUČAVANJE ODIJEVANJA NA OTOKU HVARU

SKULPTURE JOSIPA MAKJANIĆA

Zbog oskudnih pisanih podataka i još oskudnijih sačuvanih dijelova hvarske nošnje značajnu ulogu u proučavanju načina odijevanja na otoku Hvaru imaju stilizirani likovni prikazi Hvarana.

Stoga se potrebno osvrnuti na rad samoukog hvarskog kipara Josipa Makjanića čiji je jedini biograf književnik Juraj Carić koji o njemu piše u pripovijetci «Izgubljeni umjetnik». O radu Josipa Makjanića pisala je Nevenka Bezić-Božanić, a njegove figurice M. Kolumbić-Šćepanović navodi kao zanimljiv predložak za rekonstrukciju hvarske nošnje. Josip Makjanić rođen je 1837. g. u Svirčima kao dijete siromašnog otočkog seljaka. Živeći u sredini koja mu nije mogla omogućiti i najosnovnije školovanje, Makjanić se počeo baviti kiparstvom u svom najranijem djetinjstvu modelirajući od tijesta i svijeća, bez ikakve podrške obitelji. Uskoro je morao s tim prekinuti, jer je morao početi raditi u polju, pa se tek u njegovim poznim godinama ponovno javlja želja za stvaranjem, te izrađuje čitav niz figura, bez ičijeg utjecaja i podrške. Uskoro je naučio i čitati i pisati te je u 9 desetljeću života zabilježio svoje uspomene (od 1926. do 1923.) u kojima opisuje povijest otoka, značajne događaje, ekonomske prilike, običaje, nošnje.

Prema podacima iz njegovih zapisa izradio je 68 figurica koje se uglavnom čuvaju u kući njegovog sina u Svirčima (Bezić-Božanić; 1957). Radio je isključivo u maslinovom drvu rezajući britvicom što se osjeća na tvrdoći linija njegovih skulptura. Motivi su mu pretežno sakralni budući da su mu jedini uzor bile slike po hvarskim crkvama. Izradio je u kipovima poznatu sliku «Posljednja večera» iz Franjevačkog samostana, a njegove impresije pri prvom susretu s slikom i tijekom izrade opisuje Juraj Carić (Carić; 1921.).

Prema Jurju Cariću Makjanić je izradio figure svog oca i bake želeći sačuvati spomen «ondašnjeg kroja» (Carić; 1921.:12). Muška figura «odjevena» je u stariji tip nošnje. Prikazane su do koljena kratke hlače *brageše* koje se spominju u jednom mirazu iz 16. stoljeća, (Bezić-Božanić; 1978.), a koje su se nosile pod utjecajem Levanta na Hvaru i nekim drugim dijelovima jadranske etnografske zone, primjerice Krku (Kolumbić-Šćepanović; 1995.). Pod utjecajem Levanta na Hvaru se nosila i *vela berita*, prikazana i na Makjanićevoj figurici. *Vela berita* je vunena kapa u obliku tuljca koja se, prebačena preko lijevog uha, dugom kitom spušta do ramena. Tuljac kite služio je za čuvanje novca ili duhana (Kolumbić-Šćepanović; 1995.). Figurica «nosi» kratku jaketu koja se nosila upravo s *bragešama* i *velom beritom*. Okovratnik na jaketi je tip okovratnika građanskog tipa, pa M. Kolumbić-Šćepanović smatra da je to nehotična autorova pogreška, pri čemu je on na stariji tip jakete, koji je vidio u mladosti ili možda naslijedio, postavio novi tip okovratnika građanskog tipa (Kolumbić-Šćepanović; 1995.).

Ženska figurica prikazana je u dugoj nabranjanoj suknji i

traverši. Na gornjem dijelu odjevena je u sprijeda kraći, a straga duži haljetak. Nabrani stražnji dio pada do ispod bokova, a prednji do pasa. Rubovi su također nabrani. Ne vidi se okovratnik, već samo u nabore složena marama. Prikazani haljetak je *kamižola* koja se na otoku nosila do sredine 19. stoljeća. Zanimljiva je i glava žene sa kosom glatko začešljanom u razdjeljak na sredini glave i 2 pletenice ovijene oko ušiju, što je jedan od načina češljanja pletenica, ne samo na Hvaru, već i u široj jadranskoj zoni (Kolumbić-Šćepanović; 1997.). Od nakita figurica ima viseće naušnice i lančić s privjeskom.

Josip Makjanić je prikazao žensku nošnju kakva se na otoku nosila do sredine 19. stoljeća. Muški tip je nešto stariji zbog *brageša* koji su se tada pristale nositi, jer su tad na Hvaru prevladavale duge hlače građanskog tipa.

U oskudnim izvorima za proučavanje odijevanja na otoku Hvaru i sve te figurice zauzimaju važno mjesto pa potvrđuju podatke dobivene iz arhivske građe i podatke koje je od kazivača prikupio dr. Niko Duboković Nadalini.

*Josipa Makjanić, skulpture od drva
(autorova zbirka)*

AKVARELI IVE DULČIĆA

U arhivu Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Malim fondovima pod br. 16 a, b, c, pronađeno je 15 nepotpisanih slika koje pripadaju arhivu msgra. Jurja Dulčića. Juraj Dulčić bio je dugogodišnji župnik u Brusju, autor je mnogih rodoljubnih i pobožnih pjesama, povijesnih osvrti te mnogih publiciranih rasprava i članaka. Bavio se i istraživanjem zavičajne baštine (pjesme, ples, govor u Brusju). Sudjelovao je u istraživanju odijevanja koje je vodio osnivač i ravnatelj Centra Nikola Duboković Nadalini i tadašnja ravnateljica Etnografskog muzeja u Splitu Aida Koludrović. Rezultat tog istraživanja je i 15 slika i 2 crteža nastalih prema uputama don Dulčića, što potvrđuje pismo dr. Dubokovića Aidi Koludrović. U jednom pismu Duboković piše da je slike izradio don Dulčićev nećak, a i ekspresionistički način slikanja te kolorit ukazuju na to da slike pripadaju velikom hrvatskom suvremenom slikaru Ivi Dulčiću. Dubokovićeve pisma otkrivaju da su slike nastale 1948., godine početka istraživanja načina odijevanja na Hvaru. Slike su rađene veoma pedantno, ali u skladu s umjetnikovim stvaralačkim nabojem. Sačuvano je 15 slika manjih dimenzija, na običnom crtačkom bloku u tehnici tempere i 2 crteža, napravljenih olovkom prema figuricama Josipa Makjanića.

Vjerojatno je bilo i više slika, jer su u fundaciji Centra pronađene i 3 fotografije, ali nažalost, ne i originali u tehnici pastela s kojih su fotografije snimljene (Kolumbić-Šćepanović; 1997.)

1) MLADIĆ U ODIJELU

Slika prikazuje mladića u hlačama levantiskog tipa koje su šireg kroja i sežu do ispod koljena, gdje se sužavaju. Prednji dio hlača šivan je *po* mornarski s dva rasporka koja se vezuju kurdalom. Jaketa je ravnog kroja, a ispod nje se nazire *pos*, širok pojas koji pridržava hlače. Bijela košulja je tipičnog kroja s ušivenim okovratnikom. Mladić na glavi ima crvenu *velu beritu* s crnom kitom na dnu, a na nogama bijele čarape i crne zatvorene cipele, a o ramenu nosi smeđu torbu.

2) STARAC U «PUTNOJ» ODJEĆI SA ŠTAPOM

Starac nosi široke kratke hlače, do ispod koljena gdje su usko podvezane. Preko košulje navučen je tamno-plavi prsluk *jelek*. Preko ramena je prebačen kaput *kaban*, a na glavi mu je *vela berita*.

3) STARAC U RADNOJ ODJEĆI S KOŽUHOM

Stariji muškarac prikazan je u hlačama do ispod koljena tamnomodre boje, s haljetkom iste boje i bijelom košuljom s

ušivenim okovratnikom. Ispod haljetka vidi se crveni *jelek* koji se kopča sprijeda i širok crveni *pos* na vodoravne pruge omotan preko hlača i prsluka. Preko svega prebačen je smeđi kožuh od ovčje kože bez rukava, a na glavi mu je *vela berita*.

4) MUŠKARAC U DUGOM KAPUTU

Muškarac je u do gležnja dugom smeđem kaputu s visokim okovratnikom i kapuljačom na leđima. Duboković bilježi naziv *salonić* za takav kaput (Duboković; 1970.), a naziv dolazi od grada Soluna, odakle potječe ili je nazvan po namjeni («salonski»). Ispod kaputa su duge hlače koje pripadaju zadnjoj fazi otočke nošnje. Ispod kaputa je plavi prsluk ukrašen zlatnim vezom, a oko vrata je uska modra traka, recidiv omiljene marama, a preteča kravate. Prsluk je zajedno s hlačama omotan pasom narančaste boje s vodoravnim prugama. Cipele su građanskog tipa – crni *skarpuni*.

5) STARAC U KORPORANU

Starac je ogrnut tamnosmeđim ogrtačem s rukavima i kapuljačom primjereni vjetrovitom podneblju, gdje kišobrani nisu bili popularni upravo zbog vjetra (Duboković; 1970). Starac nosi kratke hlače, bijele čarape, crne cipele i *velu beritu*.

6) MUŠKARAC U NOŠNJI TZV. PO BOKEŠKU

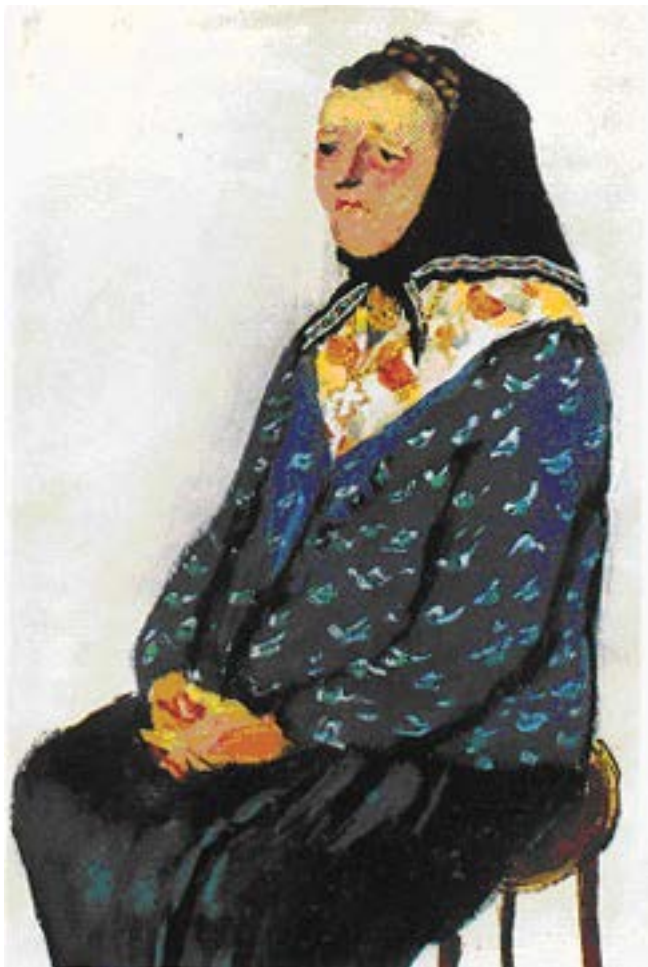
Muškarac je prikazan u crnim veoma širokim hlačama koje su svom širinom nabrane u pasu, a veći dio nabora prebačen je na leđa, da stvori bogato nabrani stražnji dio, tzv. *tur*. Podvezane su, odmah ispod koljena, a rukave hlače su tipične za Konavle i Dubrovačko primorje. Na glavi ima *velu beritu*, ali nešto šireg završetka nego što je uobičajeno, a na nogama pletene crne cipele s kopčom kakve su se nosile u Kotoru pa nošnji potpuno odgovara naziv *po bokešku*. Vjerojatno su je na otoku nosili trgovci ili pomorci, ali se nije udomačila.

7) PRIBOR ZA PUŠENJE

Prikazana je vrećica za duhan, duhanski papir, komad sivog kремена, guba za paljenje cigareta i kresivo – dijelovi muške opreme.

8) STARICA U DEZENIRANOJ PLAVOJ SAKETINI

Starica je prikazana u dugoj modroj suknji koja je sprijeda do bokova bez nabora, a od bokova složena u široke vertikalne nabore *pjete*. Kratki i ravan, svjetloplavi haljetak *saketina* prošaran je bijelim uzorkom. Oko vrata je prebačena bijela marama cvjetnog uzorka. Uz vrat je veliki zlatni broš i *kadinela* sa križom. Preko pletenica složenih na tjemenu stavljena je crna marama vezana pod bradom.

Ivo Dulčić, Starica u plavoj saketini (Zbirka don Jurja Dulčića)

9) DJEVOJKA U SVEČANOJ ODJEĆI

Djevojka je u *napjetanoj* svijetloplavoj suknji sitnog cvjetnog uzorka s uskom pregačom zaobljenih rubova opšivenih ukrasnom trakom. Modri haljetak je na prednjoj strani kratak do pasa, a na bokovima i stražnjem dijelu pada do koljena. Na prsima je prebačena bijela marama ispod koje se vidi košulja sa čipkastim obrubom. Djevojka ima *kandinelu* s optočenim biserima i raskošne zlatne naušnice, kosa je počešljana na razdjeljak, a punđa učvršćena cendolom i ukrasnim iglama. Preko glave je prebačena *veleta* koja seže do ramena. Moguće je da slika prikazuje nevjestu.

Ivo Dulčić, *Djevojka u svečanoj odjeći*
(Zbirka don Jurja) Dulčića)

10) ŽENA S CRVENOM MARAMOM

Žena je u *napjetanoj* plavo-ljubičastoj suknji cvjetnog uzorka i kratkom jednobojnom haljetku koji seže do iznad bokova. Dio uz orukavlje haljetka opleteno je crnom tkaninom. Preko ramena prebačen je veliki okovratnik koji se po Dalmaciji naziva *marinera*. Takav okovratnik se nije zašivao na haljetke već samo pribavljao kao ukras umjesto marame. Žena nosi dugačku *kandinelu* sa križem i raskošan zlatni broš, a frizura joj je pokrivena crvenom maramom

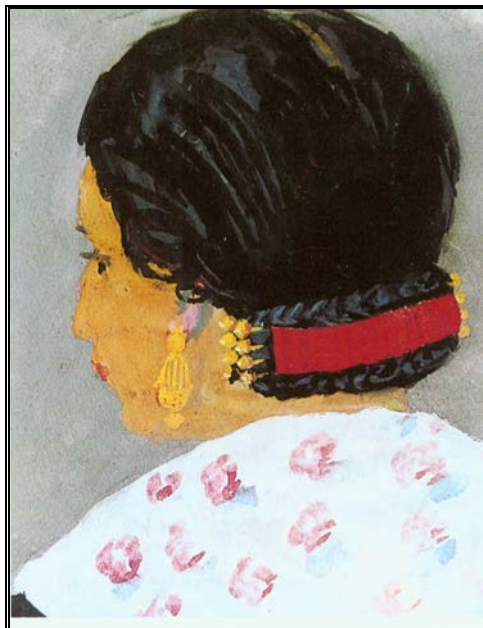
vezanom pod vrat.

11) DJEVOJKA U ODJEĆI *DI MEZZA FESTA*

Odjeća *di mezza festa* («za poluprazničku upotrebu») nosila se u svečanim prilikama. Djevojka ima nabranu zelenu suknju i bijelu košulju širokih rukava s orukavljem od čipke. Poviše košulje uski crni *jelek* koji se vezivao na leđima. Pletenice su joj ovijene oko glave, a od nakita ima zlatne naušnice u obliku košarica.

12) DJEVOJKA U POLUPROFILU S PLETENICOM NA ZATILJKU

Prikazano je oglavlje djevojke kojoj je kosa počesljana u razdjeljak, a pletenice su složene u punđu na zatiljku, a učvršćene su ukrasnim iglama i *cendolom*. Djevojka ima zlatne viseće *rećine* u obliku košarica.

Ivo Dulčić, *Djevojka u poluprofilu s pletenicom na zatiljku*
(Zbirka don Jurja Dulčića)

13) GLAVA DJEVOJKE SA CRVENOM MARAMOM

Djevojka na glavi nosi bijelu maramu šarenog i bijelo-plavog apstraktnog uzorka, podvezanu ispod brade.

14) GLAVA ŽENE S MARAMOM VEZANOM *PO DUBROVAČKU*

Slika prikazuje glavu žene kojoj je kosa prekrivena velikom crnom maramom krupnog kariranog uzorka. Marama je složena u trokut tako da su dva njena kraka sa strane odignuta od lica i

prebačena preko tjemena, gdje su učvršćene iglama. Ovakav način slaganja marame na rame sačuvan je pod nazivom *po dubrovačku*. Od nakita žena nosi viseće ovalne *rećine* od zlata s jednom zlatnom kuglicom *batim* na dnu. Oko vrata ima koraljnu ogrlicu s velikim zlatnim privjeskom.

15) PROFIL MLADE ŽENE S PLETENICOM

Djevojka je počešljana na tipičan način češljanja u Dalmaciji: preko uredno začešljane kose 2 bujne pletenice ovijene su oko glave preko tjemena. Djevojka nosi ovalne zlatne naušnice s crvenim rubinom u sredini.

Slike Ive Dulčića rađene prema uputama njegovog ujaka don Jurja Dulčića dragocjen su izvor za proučavanje odijevanja na Hvaru. Na slikama je sačuvano bogatstvo i raznolikost odijevanja na otoku. Pronalaskom ovih slika nadopunjen je autorov bogati slikarski opus.

4. NOVIJI RADOVI O HVARSKOM ODIJEVANJU

NEVENKA BEZIĆ BOŽANIĆ

Radovi Nevenke Bezić-Božanić nezaobilazna su literatura ne samo za proučavanje odijevanja na Hvaru, već i za cjelokupnu kulturu ovoga otoka. Pri proučavanju tema značajnih za kulturnu povijest otoka autorica se služila arhivskom građom. Koristila se notarskim spisima, matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih (tako je ona s Hvara sačuvana na području Historijskog arhiva u Splitu iz 1516.), arhivima bratovština, obiteljskim, crkvenim, općinskim spisima. Arhivski podaci izuzetno su važni jer su predmeti vezani uz svakodnevni život najviše izloženi propadanju. To su i odjeća, nakit, namještaj, posuđe, alati, sve što može osvjetliti način života u nekom ranijem razdoblju, a podatke u svim tim izgubljenim predmetima možemo naći u arhivskoj građi, te iz nje oblikovati unutrašnjost kuće, odjeću, način proizvodnje (Bezić-Božanić; 1990.).

Arhivski dokumenti omogućavaju otkrivanje stanja i promjena tijekom nekoliko stoljeća, dok kazivači pamte zbivanja svoje i prethodne generacije. U građi sačuvanoj u obiteljskim arhivima, ženidbenim ugovorima s popisima miraza, oporukama, inventarima, dokumentima o diobi, nalaze se podaci o nošnji s terminima odjevnih predmeta, više ili manje preciznim opisima oblika i ukrasa (Čulinović-Konstantinović; 1990.).

N. Bezić Božanić objavila je tri rada vezana uz način odijevanja na Hvaru. Podatke relevantne za 16. stoljeće. autorica nalazi u dokumentima sačuvanim u Historijskom arhivu u Zadru, Kaptolskom arhivu u Hvaru i Arhivu obitelji Duboković. Autorica navodi da su arhivski spisi iz 16. stoljeća. samo djelomično sačuvani pa na temelju tih podataka nije moguće dobiti kompletnu sliku o odijevanju Hvarana u doba renesanse. Otežavajuće je što na otoku nisu očuvani ni likovni prikazi iz tog vremena. Jedino se oltarna slika «Rođenje Bogorodice» talijanskog slikara G. A. Sciurija može povezati s arhivskim podacima iako slika nije nastala u hvarskoj sredini. N. Bezić- Božanić smatra da slika može poslužiti za usporedbu i upotpunjavanje arhivskih podataka budući da je žena, koja se na slici nalazi iza Bogorodice, pučanka, a većina sačuvanih hvarskih inventara iz 16. stoljeća. pripada pučankama (Bezić-Božanić; 1978:72). Najstariji poznati popis odjeće na Hvaru je iz 1541. godine, a pripada starijoj hvarskoj pučanki. Autorica je podatke iz arhivske građe uspoređivala i s rječnikom venecijanskog narječja G. Boerija i tim putem pokušala dobiti slike o odijevanju Hvarana u 16. stoljeću.

U 16. stoljeću hvarska luka postaje značajno i sigurno sklonište za strane brodove, a time jača i gospodarstvo cijelog otoka, a upravo ta veza sa svijetom i izdašne ekonomske mogućnosti dopuštale su Hvaranima da troše na odjeću i slijede modu tog vremena, što pokazuju i izvješća mletačkih poslanika. U radu «Odijevanje u Hvaru u 17. stoljeću». građa koju je autorica koristila također je iz Kaptolskog arhiva u Hvaru, Historijskog arhiva u Zadru i Splitu. Ni iz 17. stoljeća nisu ostali sačuvani dijelovi odjeće i nakita (samo ulomci čipke u hvarskoj prvostolnici i franjevačkom samostanu), a jedini likovni prikaz je portret jelšanskog brodovlasnika Ivana Obradića koji se čuva u obitelji Machiedo u Hvaru. Na portretu se djelomično vidi muška odjeća 17. stoljeća. Arhivski podaci govore da i u 17. stoljeću nema razlika u odijevanju između pučanki i plemkinja, razlika je jedino u materijalu koji je kod bogatih plemkinja i pučanki uvozni, a kod siromašnih domaće izrade. Građa 17. stoljeća pokazuje da se u Hvaru odijevalo po modi tog vremena. Izvještaji mletačkih podanika Serenissimi ukazuju na ukus Hvarana koji se prema njihovom mišljenju ne razlikuje od onoga koji je vladao u Mlecima, iako je i Hvar, kao i svaki drugi kraj, imao svoje osobine koje su ga razlikovale od drugih (Bezić-Božanić; 1988.).

U radu «Nekoliko podataka o dotama u Starom Gradu na otoku Hvaru» autorica proučava dote iz arhiva obitelji Duboković od

1752. do 1885. jer se potkraj 19. stoljeća više ne sklapaju bračni ugovori kod notara, nego je to uglavnom samo stvar usmenog dogovora djevojčinih roditelja i mladoženje. Analizom je autorica utvrdila da se tradicija odijevanja zadržala na otoku sve do polovice 19. stoljeća, da bi nakon toga žene prihvatile odjeću koju je donosila suvremena moda većih gradova na obje jadranske obale i odbacile tradicionalni način odijevanja.

Autorica se detaljnije pozabavila čipkarskim tehnikama na Hvaru i Visu s podacima dobivenim iz arhivske građe i djelovanja N. Bruck-Auffenberg. Tradicija izradbe čipke od davnina je poznata na oba otoka, a čipkom se ukrašavalo posteljno rublje, odjeća, crkveno ruho. Hvaranke su same izrađivale čipke budući da je skupocjena uvozna čipka premašivala ekonomske mogućnosti i bogatih pučanki i plemkinja. Čipka je bila dragocjen i rijedak predmet u 17. stoljeću jer je od 12 sačuvana miraza predmete ukrašene čipkom imalo samo 9 udavača, a u 18. stoljeću povećava se upotreba čipke što je vjerojatno uvjetovao i način odijevanja tog vremena. Tijekom 17. i 18. stoljeća na Hvaru (kao i u drugim dijelovima Dalmacije) razvijen je čipkasti vez u 2 tehnike: čipka na iglu i na batiće što pokazuju i sačuvani primjerci iz 17. stoljeća koji se čuvaju u hvarskoj katedrali i franjevačkom samostanu u Hvaru, a primjerci iz zbirke Kasandrić se čuvaju u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. U 19. stoljeću poučava se upotreba čipke pa Hvaranke prihvaćaju kačkanje kao jednostavniju tehniku (Bezić-Božanić; 1985.).

U članku «Izrada čipke od agave u samostanu benediktinki u Hvaru» Nevenka Bezić Božanić bavi se najpoznatijom tehnikom izrade čipke na otoku. Benediktinski samostan na Hvaru postoji od 1650., od 1826. do 1886. djelovala je njihova ženska pučka škola, a kroz cijelo to vrijeme do danas redovnice su podučavale djevojke ručnom radu, među ostalim i izradom čipke. Prema predaji benediktinke vežu čipku od niti agave oko 120 godina, a tehnika je na Hvar došla s Kanarskih otoka. Prema autorici Hvaranke rade mnogo finiju i precizniju čipku od one koja se prodaje na Kanarima. Čipka od agave zahtjeva mukotrpno pripremanje sirovine za rad, radi se tehnikom uzlanja i ne po strogo ustaljenim shemama, već je svaka različita, plod spretnosti mašte redovnice (Bezić-Božanić; 1995./96.).

Nakit je uvijek značio bogatstvo, dragocjenost koja se prenosi iz generacije u generaciju, po ženskoj lozi, nasljeđuje, kupuje, a u samo krajnoj nuždi prodaje. Radi toga je nakit veoma važan predmet etnološkog proučavanja. Osim stila ukrašavanja, vrsta i oblik nakita mnogo kazuju o ekonomskom i socijalnom položaju, tradicijskim komponentama običaja, vjerovanjima, elementima uvoza autohtonij

proizvodnji (Čulinović-Konstantinović; 1992.). Gospodarske prilike na Hvaru omogućile su visoku kupovnu moć, razvitak zlatarstva i uvoz skupocjenih predmeta iz susjednih zemalja. Koristeći se arhivskom građom u članku «Nakit u hvarskim kućama 16. i 17. stoljeću» autorica donosi detaljan popis hvarskih zlatara od kojih su mnogi došli iz većih gradova sa obje strane Jadrana (Dubrovnik, Lecce). Podaci iz 16. stoljeća su oskudni, ali nakit u svojim djelima opisuju i veliki renesansni pjesnici Hektorović, Lucić, Gazarović. Iz 17. stoljeća sačuvano je više arhivskih podataka, pa autorica donosi opis zlatnog i srebrenog nakita ukrašenog koraljima, jantarom i biserima. Do polovice 19. stoljeća nakit je izrađivan u tehnici filigrana od domaćih zlatara da bi od polovice 19. stoljeća bio češće naručivan po posljednjoj modi iz Splita, Rijeke, Trsta i Beča (Bezić-Božanić; 1992.).

Nevenka Bezić Božanić obradila je niz tema vezanih za kulturnu povijest otoka. Od velike su važnosti njezini “Prilozi bibliografiji otoka Hvara” (1957.) u kojoj navodi popis knjiga i časopisa u kojima se spominje otok.

U svom radu autorica se najviše koristila arhivskom građom. U radu «Hvarke i Viške u svjetlu arhivskih izvora od 16. do 18. stoljeća» autorica na temelju arhivske građe prikazuje društveni i gospodarski položaj žene na otoku Hvaru. Autorica se u tom radu bavi i zakonskim člancima hvarskog statuta iz 1331., a kroz arhivske izvore do 18. stoljeća otkriva lik žene dalmatinskih otoka. U radu «Unutrašnjost hvarske kuće u 17. stoljeću» autorica, također na temelju arhivske građe, «rekonstruira unutrašnjost hvarske kuće» (Bezić-Božanić; 1988.).

Nevenka Bezić-Božanić je u svojim radovima obradila većinu arhivske građe vezane za otok Hvar.

NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI

Rad o odijevanju na Hvaru objavio je dugogodišnji ravnatelj Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru dr. Niko Duboković Nadalini. Iako doktor prava cijeli život se bavio proučavanjem i zaštitom kulturne baštine na otoku. Duboković je pokrenuo široku publicističku djelatnost vezanu uz kulturu otoka pa je zaslužan za pokretanje «Biltena o stanju spomenika», časopisa «Prilozi povijesti otoka Hvara», publikacija «Zapisi o zavičaju» i «Periodički izvještaji». Tijekom 1948., 1949. i 1950. dr. Duboković je vodio istraživanje tradicijskog odijevanja na otoku. U istraživanju su sudjelovali i don Juraj Dulčić i ravnateljica Etnografskog muzeja u

Splitu, Aida Koludrović. U arhivu dr. Dubokovića čuva se dokumentacija koja se odnosi na terenski rad čiji je glavni cilj bilo prikupljanje autentičnih odjevnih predmeta. U Pitvama su pronađena dvije «kamižole», jedan «jelek» i jedna pregača koji se čuvaju u Etnografskom muzeju u Splitu, a rezultat tog istraživanja su i akvareli Ive Dulčića. Na temelju tog istraživanja Duboković je objavio dva rada: »Stari način oblačenja u Jelsi» i «Pokušaj rekonstrukcije načina oblačenja na otoku Hvaru» u kojima donosi iste podatke (drugi je ponovo tiskan u knjizi «Odabrani radovi»). Pri pokušaju rekonstrukcije zadnje faze otočkog odijela, do početka druge polovice 19. stoljeća, autor se ponajviše oslonio na kazivače, a podaci se odnose za područje Jelse. Duboković smatra da autori, koji su se bavili dalmatinskom etnologijom, nisu opisali odijevanje na Hvaru jer nije predstavljalo nikakvu slikovitost i individualnost u usporedbi s drugim otočkim i nošnjama Dalmatinske zagore (Duboković; 1970:110) Taj sam zaključak potvrdila proučavajući stare putopise po Dalmaciji od početka 19. stoljeća. Na temelju podataka koje je sakupio i obradio dr. Duboković voditelj KUD-a iz Vrbovske Dinko Damjanić obnovio je hvarsku nošnju pri čemu je za mušku uzeo stariji tip s *bragešama* radi njihove atraktivnosti. U monografiji «Otok Hvar» izašao je Dubokovićev rad «Jedna udaja u 18. stoljeću u Jelsi gledana kroz prizmu nevjestina miraza», a tekst je prvi put izašao u publikaciji «Zapisi o zavičaju» 1978. godine. U tom radu Duboković se služi arhivskim podacima koji se čuvaju u Centru za zaštitu kulturne baštine u Hvaru. I ovim radom ukazuje se na važnost arhivske građe za etnološka istraživanja, pogotovo za područje Dalmacije jer kroz jedan miraz autor dolazi do podataka o dijelovima odjeće, ali i do značajnih povijesnih podataka o jednakosti pučana i plemića uvjetovanoj velikim gospodarskim prosperitetom svih slojeva stanovništva zahvaljujući razvoju pomorstva.

MIRJANA KOLUMBIĆ-ŠĆEPANOVIĆ

Sadašnja kustosica Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara Mirjana Kolumbić-Šćepanović predstavila je hvarsko tradicijsko odijevanje 1995. na izložbi «Iza škura» postavljenoj u gradu Hvaru. Autorica je izdala i katalog pod istim nazivom. Izložila je rekonstruirane primjerke hvarskog odijela koje su izradili Niko Duboković Nadalini, Dinko Damjanić i sama autorica. Izloženi su i akvareli iz fonda Ive Dulčića, stare fotografije, fotografije Makjanićevih figura i originalnih dijelova odijela iz Etnografskog

muzeja u Splitu. Kao izvore koje je koristila za proučavanje odijevanja autorica navodi radove N. Bezić-Božanić i N. Dubokovića, služila se akvarelima iz Dulčićevog fonda, Makjanićevim figuricama i originalnim dijelovima ruha pa se može primjetiti da je imala na raspolaganju najveći broj izvora. Ipak autorica se najviše koristi arhivskom građom koju potom uspoređuje s ostalim izvorima. U uvodnom djelu kataloga koji prati izložbu M. Kolumbić raspravlja o odnosu narodne nošnje i mode. Postavlja pitanje zašto se pri definiciji narodne nošnje zadržavati na pojmu seoskog, a što je posebno relevantno na hvarskom području koje je u osnovi urbanizirano, osobito u svom središnjem i zapadnom djelu, još od mletačkih vremena.

Koristeći se ovim katalogom izložbe i u suradnji s M. Kolumbić, Ivica Ivanković je u monografiji «Hrvatske narodne nošnje» (2001.) priložio dvije fotografije hvarske «starinske svečane nošnje». Na prvoj fotografiji je djevojka u suknji s pregačom i *jelekom* te mladić u *bragešama* i s *velom beritom*, a na drugoj djevojka u kombinaciji suknje i *traverše s kamižolom* i mladić u dugim hlačama i ravnoj jaketi bez okovratnika, također s *velom beritom*.

SILVIO BRAICA

Rad o tradicijskom odijevanju Hvarana objavio je u monografiji «Otok Hvar» (1995.) ravnatelj Etnografskog muzeja u Splitu Silvio Braica pod nazivom «Pučka odjeća Hvarana». U radu autor opisuje izgled Hvarana u drugoj polovici 19. stoljeća. To je vrijeme kad se na Hvaru započinje pružimanje građanskog tipa odijevana. Tako iz muškog odijela nestaju *brageše*, žensko se ruho sastoji od suknje i *kamižole*. Sredina 19. stoljeća vrijeme je kad se više ne sastavljaju i ne ovjeravaju popisi dota, koji su do tada bili najbogatiji izvor za proučavanje odijevanja pa se stanje moralo istražiti na terenu.

5. ANALIZA PODATAKA

ŽENSKO ODIJEVANJE NA OTOKU HVARU

Najstariji pisani podaci koje sam pronašla u obrađenoj literaturi i izvorima je popis odjeće hvarske pućanke Margarite Polovinović iz 1541. (Bezić-Božanić; 1978:72).

Ženska odjeća na Hvaru mijenjala se tijekom vremena prateći

modne stilove Europe koji su na otok stizali sa zakašnjenjem. U 16. stoljeću na Hvaru prevladava *vestura*. To je haljina s poramenicama, bez rukava s ovalnim ili četvrtastim izrezom. Ispod vesture Hvaranke su nosile košulju čiji su rukavi i poprsje bili ukrašeni čipkom. U arhivskoj građi uz košulje najčešće stoji napomena da su rađene prema “domaćem običaju”, a spominju se i košulje kakve su se nosile u Krajini (vjerojatno utjecaj stanovništva odbjeglog pred Turcima). U 16. stoljeću poznati su haljetci tipa *vardacor*, *oplechiach* i *doliman*, no rijetko se spominju u arhivskoj građi (Bezić-Božanić; 1978:75). U arhivskim podacima godine 1588. prvi put se spominje *jelek*, kratki prsluk bez rukava koji seže do struka ili ga tek lagano prelazi, no tek krajem 17. stoljeća postaje glavni odijevni predmet. Iz 16. stoljeća nisu sačuvani likovni prikazi Hvarana. Ipak Nevenka Bezić-Božanić smatra da se slika G. A. Sciuria iz župne crkve u Vrbovskoj može povezati sa arhivskim podacima, iako nije nastala na Hvaru. Izvor za odijevanje u 16. stoljeću su i izvještaji mletačkih poslanika koji govore kako se Hvarani odijevaju poput Talijana.

Arhivski podaci za 17. stoljeće kao glavni i najskuplji ženski odijevni predmet navode *vesturu* koja se tada u izvorima spominje na hrvatskom jeziku kao *haylia*. Tijekom 16. i 17. stoljeća. Hvaranke su nosile razne vrste ogrtača, spominju se *cappa*, plašt s kukuljicom te *tabara* i *rocchetto*. Kao i u 16. stoljeću tijekom 17. stoljeća rijetko se spominje suknja, a samo poneki *kamižol* koji kasnije postaje glavni odijevni predmet. Okovratnici *bavari* i prsnice *koleti* ponekad se spominju u drugoj polovici 16. stoljeća, ali u 17. stoljeću postaju sastavni dio odjeće svih žena (Bezić-Božanić; 2001:196). I u 16. i u 17. stoljeću Hvaranke su nosile *faciole* četvrtaste rupce kojima su pokrivala ramena i glavu (Bezić-Božanić; 1978:77.; 2001:198). Kao pokrivalo za glavu spominje se *velo*, vjerojatno uža i dugački komad tkanine, te *bombusnica* i *mahrana*. Tijekom oba stoljeća Hvaranke su posjedovale po nekoliko facioleta, rupčića i za nos i za ukras, a frizuru su im pridržavali *cendoli*. Kroz ta dva stoljeća Hvaranke nose *zocolle* obuću drvenog potplata, a gornje strane od baršuna ili čohe (Bezić-Božanić; 1978:77; 2001:199). Ni za 17. stoljeće nisu pronađeni prikazi ženskog odijevanja. Kroz građu 16. i 17. stoljeća mogu se pratiti različite vrste suknji, no tek od sredine 17. stoljeća zbog prihvaćanja *jeleka*, koji je preuzet iz istočnjačke odjeće, gubi se *vestura*, a sve se više nosi suknja s *jelekom*. Lijep primjerak *jeleka* čuva se u Etnografskom muzeju u Splitu. *Jelek* se vezivao i sprijeda i straga svilenom vrpcom ili *onžulama*, kopčama. Uz suknju s *jelekom* obvezni dio odjeće bila je i *traverša* (Kolumbić-Šćepanović; 1995-96:30).

*Originalni jelek,
(Etnografski muzej u Splitu)*

Od 18. stoljeća sve više prevladava dvodijelna haljina vestito ili *abido*. Taj se naziv u arhivskoj građi spominje od 1822. i predstavlja suknju s haljetkom *kamižolom* od istog materijala, jednakog ili različitog uzorka (Bezić-Božanić; 1992:81). Istodobno oblik odijevanja s *jelekom* i pregačom ostaje u upotrebi kao odijelo *di mezza festa* (polusvečano odijelo) (Duboković; 1970:115). Na akvarelima Ive Dulčića prikazana su oba načina odijevanja, a Makjanićeva ženska figura odjevena je u kombinaciji *kamižole* i suknje. Ida Duringsfeld također opisuje seljanku iz Malog Grablja odjevenu u suknju s haljetkom. Žene u pripovijetkama Jurja Carića također su odjevene u suknje s haljeticima (Anica u pripovijetci "Ribareva kći" i starica u "Dies irae"). U Etnografskom muzeju u Splitu čuva se *kamižola* s kraja 18. stoljeća. *Kamižola* je haljetak koji je sprijeda kraći (ostavlja prostor za nošenje pregače), kopča se *onžulama*, leđni dio pokriva početak bokova, a rukavi su bogato naborani. Upravo takav tip haljetka prikazan je na Makjanićevoj figurici. Osim *kamižole* Hvaranke su nosile i *paletu*. Duboković smatra da je to svečani haljetak s krilima, tj. da leđni dio *batikul* ima dvije *pjete* koje se učvršćuju s dva *botuna*, a Mirjana Kolumbić-Šćepanović smatra da je *paletu* uski svečani haljetak ravnih rukava, ali sa različitim leđnim završecima. Prilikom rada Hvaranke su odijevale *saketin*, jednostavan haljetak koji seže do bokova .

*Originalna kamižola, haljetak s kraja 18. stoljeća
(Etnografski muzej u Splitu)*

Odijevanje na otoku Hvaru može se pratiti pomoću arhivske građe do sredine 19. stoljeća jer se od tog vremena bračni ugovori više ne ovjeravaju kod notara. Upravo u to vrijeme Hvarani preuzimaju suvremenu odjeću velikih gradova obje jadranske obale i odbacuju tradicionalni način odijevanja (Bezić-Božanić; 1992:77). Za zadnju fazu tradicionalnog načina odijevanja najviše podataka donose Niko Duboković Nadalini, koji je podatke skupio na temelju terenskih istraživanja na području Jelse i Silvio Braica. Do sredine 19. stoljeća Hvaranke se odijevaju u crnu, modru ili smeđu, ili suknju s cvjetnim uzorkom te *kamižolom* koja može biti jednobojna, na cvijetove ili pruge, najčešće istog materijala. Na glavi i ramenima nosile si facolette, najčešće od dubrovačke svile. Marama nije bila vezana pod vratom, već su tri kraja bila prebačena na tjemenu, a četvrti je visio za vratom (Duboković; 1970:115). U svečanim prilikama frizuru su ukrašavale mrtvom kosom i učvršćivale *cendolom*. Frizure su tipične dalmatinske, počesljane na razdjeljak, a pletenice su se slagale u punđu na zatiljku ili se svaka za sebe uvijala oko ušiju. Žensko oglavlje zorno je prikazano na Dulčićevim akvarelima, vidljivo je na Makjanićevoj figurici, a i Ida Duringsfeld opisuje frizure Hvaranki (Duringsfeld; 2; 1857:124). Do sredine 19. stoljeća Hvaranke su nosile cipele od teleće kože ili sukna raznih boja, a potom u modu ulaze *stivaleti* tip polučizmica (Bezić-Božanić; 2001: 83).

Donje rublje rijetko se spominje u arhivskoj građi i starijoj etnološkoj literaturi. U 16. stoljeću košulje su jedini donji odijevni predmet, ponekad se spominje *camiziola* kao vrst potkošulje (Bezić-Božanić; 1970:74). U 17. stoljeću spominje se naziv fasa što je bio neka vrst pojasa ili izraz za jednu vrstu grudnjaka koji se seže do struka

(Bezić-Božanić; 2001:197). Kao donje rublje u 17. stoljeću spominje se još i potkošulja *meza camisa*. Tek od 19. stoljeću u popisima dota pojavljuju se ženske gaćice od bijelog platna, a prvi put su zabilježene i platnene podsuknje ukrašene čipkom. Donjem rublju pripadaju *bustine* sašivene od čvrstog bijelog platna, krojene do struka, a služile su za pridržavanje grudiju (Bezić-Božanić; 2001:80).

MUŠKO ODIJEVANJE NA OTOKU HVARU

Sudeći prema arhivskoj građi nije se mnogo vodilo računa o muškoj odjeći. Samo jedan miraz iz 16. stoljeća među ženskom odjećom spominje mušku košulju i *brageše* (Bezić-Božanić; 1978:78). *Brageše* su šire hlače do ispod koljena koje su se kao mediteranski tip nošnje pod utjecajem Levanta održale na Hvaru i drugim dijelovima jadranske etnografske zone. Tijekom 17. stoljeća muška odjeća se također rijetko spominje. Sastojala se od košulje i donjih gaća zvanih *coton*. Hlače su crne od vunениh tkanina. I muškarci su nosili škrobljen okovratnike *colare*. U oporukama, u kojima je jedino zabilježena muška odjeća, spominje se vuneni ogrtač *feraiol*, te kabanica kaban od domaće raše. Jedini likovni prikaz na kojem se vidi odjeća Hvarana u 17. stoljeću je portret jelšanskog brodovlasnika Ivana Obradića koji se čuva u kući Machiedo u Hvaru. Odjeven je u tamnomodri baršun s bijelim okovratnikom, posebno se ističe bogate čipkane orukvice, lanac s križem i svijetlo žuta lenta (Bezić-Božanić; 2001:202). Pod utjecajem Levanta nosila se i *vela berita*, duga vunena kapa u obliku tulca koja se prebačena preko lijevog uha s dugom kitom spuštala do ramena. Tuljac *berite* služio je za pohranjivanje novca ili duhana. *Mala berita* dobivala se slaganjem vele na čelu pri čemu je samo prebačena kita sezala do uha. Uz *brageše* i *velu beritu* Hvarani su nosili *jelek* ravnog kroja koji je sezao do bokova i kopčao se jednim ili dva niza botuna. Takav način odijevanja predstavlja stariji tip hvarskog muškog odijela. U *brageše* i *velu beritu* odjevena je i Makjanićeva figurica samo što umjesto jeleke je odjevena u kratku jaketu građanskog tipa okovratnika što je vjerojatno nehotimična autorova pogreška pri čemu je tradicionalnu kratku jaketu kombinirao s modernom kragnom. Stari tip odijevanja prikazan je i na nekoliko Dulčićevih akvarela a rekonstruirao ga je Dinko Damjanić za KUD iz Vrbovske (Duboković; 1970:111).

Brageše su ostale u uporabi sve do 19. stoljeća kad se više nose duge gaće koje su se u pojasu zakopčavale paletama ili na

verinu (po mornarsku). Košulja je cijelo vrijeme jednostavna s ušivenim okovratnikom. Postojale su dvije vrste kaputa kraći smeđe boje od grubo tkane vune tabor ili *kabanić* i duži od finog sukna *salonić* (Braica; 1995:342). I u kombinaciji s dužim hlačama zadržala se *vela berita*, a crvenkapu od čohe nosili su mladići. Muškarci su opasani lanenim ili pamučnim pojasom zvanim *pos*. I ovaj način odijevanja prikazan je na Dulčićevim akvarelima kao i odijevanje *po bokešku*, kako su se oblačili pomorci i trgovci, a koja se nikad nije udomačila na otoku (Duboković; 1970:198). Kao obuću muškarci su nosili *unjuloke*, cipele u obliku kožne papuče koje su se proizvodile u Jelsi i prodavale po čitavoj Dalmaciji. Imućniji su nosili *škarpane*, a *gete*, cipele bez vezica kupovale su se u Splitu.

Za hvarsko odijevanje tijekom stoljeća najviše podataka imamo za grad Hvar, Stari Grad i Jelsu za koje su sačuvani arhivski podaci. Duboković je 50-tih godina vršio terenska istraživanja i na području Jelse. Makjanićeve figurice prikazuju stanovnike Svirča, sela na zapadnom rubu jelšanskog bazena kojem pripadaju i likovi iz dijela Jurja Carića. Ida Duringsfeld donosi opis Hvaranki i seljanke iz Malog Grablja, nedaleko Hvara. Najviše podataka imamo sačuvano za područje zapadnog i središnjeg dijela otoka.

I muška i ženska odjeća na Hvaru mijenjala se tijekom vremena, dakle od 16. stoljeća otkada možemo pratiti arhivske podatke pa do sredine 19. stoljeća kada se napušta tradicionalno odijevanje. Na odijevanje na Hvaru veliki utjecaj ostavila je njegova otvorenost vanjskim utjecajima; pogotovo Venecije. Na Hvar su stizali sa zakašnjenjem različiti modni stilovi Europe. Elementi koji su prihvaćeni prenašali su se generacijama i postali tipična odjeća Hvarana do sredine 19. stoljeća.

ZAKLJUČAK

Započevši rad na ovoj temi pokušala sam na jednom mjestu obuhvatiti izvore za proučavanje odijevanja na otoku Hvaru. Autori koji su se do sada bavili hvarskim odijevanjem najviše su podataka prikupili radom na arhivskoj građi. Kako se prilikom proučavanja tradicijskog odijevanja drugih krajeva Hrvatske etnolozi oslanjaju i na podatke putopisaca koji su posjetili Hrvatsku, odlučila sam izvore za hvarsko odijevanje proširiti i putopisima nastalih tijekom 19. stoljeća.

Izvori za odijevanje na Hvaru mogu se podijeliti na putopise 19. stoljeća, likovne izvore, književna djela u kojima se opisuje izgled Hvarana, radove autora koji su se odijevanjem bavili u drugoj

polovici 20. stoljeća i mali broj sačuvanih originalnih odijevnih predmeta.

Putopisi pretežno austrijskih i njemačkih književnika i znanstvenika koji su kroz čitavo 19. stoljeće posjećivali Dalmaciju pokazali su se kao bogati izvor podataka o cjelokupnom načinu života stanovnika Dalmatinske zagore. Neki autori (npr. Hacquet) donose opise i likovne prikaze iz kojih se može detaljno proučiti i njihov način odijevanja. Putopisci se manje bave načinom života stanovnika primorskih gradova i otoka . Kako su ih Morlaci oduševili jer su u njima pronašli egzotično i prastaro europsko stanovništvo, neiskvareno modernom civilizacijom, stanovnici priobalja i otočani, koji su živjeli u urbaniziranim sredinama, nisu im bili jednako zanimljivi. Putopisci nešto više pišu o odijevanju na Pelješcu gdje su ih Pelješčanke dočekale u bogatim i neobično ukrašenim šesirima zbog kojih su im bile zanimljive. A. Fortis, H.F. Rodlich, F. Petter, H. Stieglitz, J. Gardner Wilkinson, J.G. Kohl, A. Trogher posjetili su otok Hvar, ali ne donose podatke o odijevanju. U tim putopisima ima mali broj etnografskih podataka, uglavnom o gospodarstvu na otoku. Autori također pišu o prirodnim ljepotama, crkvama, samostanima i katedrali i njihovim interijerima, a gotovo svi spominju znamenitu sliku «Posljednja večera» iz franjevačkog samostana u Hvaru.

Jedini putopis i kojem je i opis izgleda Hvaranki je djelo Ide Duringsfeld von Reinsberg «Aus Dalmatien». Ida Duringsfeld je je tijekom svog putovanja po Dalmaciji od lipnja 1852. do veljače 1854. posjetila Hvar i Stari Grad. Hvaranke, iako elegantne, podsjetile su je na venecijanske kitničarke. Putopis Ide Duringsfeld ujedno je jedini putopis koji nije samo suhoparno nabranje povjesnih i geografskih podataka, već zanimljivo i osjećajno djelo o ljepotama Dalmacije i ljudima koje je autorica upoznala. Takva je i knjiga Theodora Schiffa «Iz poluzaboravljene zemlje» u kojoj autor duhovito opisuje Dalmatince i njihov život i običaje. O Hvarankama donosi samo općenito zapažanje da se odijevaju građanski čime potvrđuje i izvješća mletačkih poslanika još iz 16. stoljeća koji također primjećuju da se Hvarani odijevaju građanski, slično Talijanima. Naime, na odijevanje na Hvaru, kao i na cjelokupnu kulturu otoka, veliki je trag ostavila njegova otvorenost vanjskim utjecajima, pogotovo Venecije.

Putopisi 19. stoljeća ne donose značajne podatke o odijevanju na Hvaru. Okruženi životopisnim i bogatim nošnjama Dalmatinske zagore i nekih otoka putopisci nisu niti primjećivali odijevanje na Hvaru koje nije bilo posebno ni načinom izrade, materijalima ni

ukrasima. Budući istraživači trebali bi obraditi i putopise koji nisu dostupni u hrvatskim knjižnicama i putopise talijanskih i francuskih putopisaca.

Stoga se ipak najviše podataka o hvarskom odijevanju može prikupiti u arhivskoj građi. Građu iz Kaptolskog arhiva u Hvaru, Historijskih arhiva u Zadru i Splitu i arhiva pojedinih hvarskih obitelji (Machiedo, Duboković) detaljno je obradila N. Bezić-Božanić koja je napisala niz radova značajnih za cjelokupnu kulturu i povijest Hvara. Najviše podataka o odijevanju nalazi se u popisima *dota*, inventarima, zapisima o diobi i nasljedstvu koji se mogu pratiti od 16. do sredine 19. stoljeća kada su Hvarani upotpunosti napuštaju tradicionalni način odijevanja i preuzimaju suvremenu odijeću velikih gradova obje strane Jadrana. U arhivskoj građi nalaze se podaci o odijevanju s nazivima odjevnih predmeta, više ili manje preciznim opisima ukrasa, materijala, boja, načina izrade te njihovoj vrijednosti. Prilikom usporedbe različitih ugovora koje su kod notara ovjeravali bogati plemići i pučani vidljivo je da se njihova odijeća nije razlikovala izgledom, podrijetlom i vrijednošću materijala. To je značajan podatak i za povjesničare jer govori o ranoj imovinskoj, a kasnije i pravnoj jednakosti plemića i pučana.

Arhivskim podacima koje je obradila N. Bezić-Božanić služili su se i autori koji su se nakon nje bavili tradicijskim hvarskim odijevanjem. Važnost arhivske građe je posebno velika u sredini u kojoj je stanovništvo preuzelo suvremeni način odijevanja još u drugoj polovici 19. stoljeća, a prvo sustavno terensko istraživanje vodio je Niko Duboković Nadalini tek 50-tih godina 20. stoljeća. Duboković je surađivao s ravnateljicom Etnografskog muzeja u Split Aidom Koludrović i župnikom iz Brusja don Jurjem Dulčićem. Istraživanjem su obuhvatili područje Jelse i okolice, dobivene podatke Duboković je objavio i nekoliko svojih radova. Rezultat tog istraživanja su i akvareli Ive Dulčića s prikazima hvarskog odijevanja i nekoliko originalnih odjevnih predmeta koji se čuvaju u Etnografskom muzeju u Splitu. Tek krajem 20. stoljeća ravnateljica Centra za Zaštitu kulturne baštine u Hvaru M. Kolumbić-Šćepanović pronašla je još jedan *fuštan* iz druge polovice 19. stoljeća.

Terenska istraživanja na Hvaru su se pretežno vodila na području srednjeg i zapadnog dijela otoka. Buduća istraživanja trebalo bi usmjeriti na istočnu stranu otoka koje je bilo pod utjecajem stanovništva doseljenog iz Makarskog primorja u vrijeme ratova s Turcima.

Arhivske podatke možemo pratiti od 16. stoljeća, no nažalost ne postoje likovni prikazi Hvarana iz tog razdoblja. Jedini likovni

prikaz Hvarana je portret jelšanskog brodovlasnika Ivana Obradića koji prikazuje mušku odijecu iz 17. stoljeća. Stoga su jedini likovni izvori za odijevanje Hvarana dvije skulptura samoukog kipara iz Svirča Josipa Makjanića i akvareli Ive Dulčića. Makjanićeva muška figura prikazuje stariji tip odijevanja na Hvaru (koju čine *brageše* i *vela berita*), a ženska figura prikazuje odijelo iz posljedne faze tradicijskog odijevanja (kada se žene odijevale suknju i *kamižolu*). Pronalaskom Dulčićevih akvarela dobiven je važan izvor za proučavanje odijevanja jer je na njima prikazano bogadstvo ukras, materijala i oblika koji nisu vidljivi iz drugih izvora, a obogaćen je i bogati opus velikog hrvatskog slikara 20. stoljeća. Buduća istraživanja likovnih prikaza trebalo bi usmjeriti na proučavanje različitih edicija (mape, katalozi, putopisi) s grafikama i bakrorezima koje navodi M. Schneider, a od kojih se mnoge nalaze izvan Hrvatske.

Kao izvor za proučavanje odijevanja na Hvaru mogu poslužiti i književna djela poput pripovijetki i romana Jurja Carića pa budući istraživači moraju pregledati radove svih hvarskih književnika, od renesanse do 20. stoljeća.

Iako većina umjetničkih društava (tamburaška, glumačka) čiji je rad zabilježen u monografiji «Otok Hvar» djelovala tek od početka 20. stoljeća, buduća istraživanja trebala bi proučiti odredbe o odijevanju njihovih statuta i potražiti snimke i zapise njihovih nastupa (iako su na fotografijama u monografiji «Otok Hvar» svi odijevani u građanski način odijevanja 20-tih godina 20. stoljeća).

Ovim radom pokušala sam na jednom mjestu obuhvatiti dosadašnje izvore za proučavanje odijevanja na otoku Hvaru i nadopuniti ih podacima iz njemačkih i austrijskih putopisa 19. stoljeća i književnih djela Jurja Carića. Svi bi se podaci mogu nadopuniti i drugim putopisima, likovnim prikazima, književnim djelima koji su mi u ovom istraživanju ostali nedostupni.

LITERATURA I IZVORI:

- *Austro-ugarska, opisana i ilustrirana*, Split, 1892.
- **Bertić**, Nataša: Dalmatinske teme Ide Duringsfeld, *Anali historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 12, Dubrovnik, 1970., str. 367-388.
- **Bezić-Božanić**, Nevenka: *Prilozi bibliografiji otoka Hvara*, Split, 1957.
- Hvarski kipar Josip Makjanić, *Slobodna Dalmacija*, 4.1.1957.
- Nekoliko podataka o odijevanju Hvarana u 16. stoljeću,

- *Hvarski zbornik*, 6, Hvar, 1978., str. 63-86.
- Odijevanje u Hvaru u 17. stoljeću, *Gradska kultura na Balkanu (15-16. st.)*, sv. 2., Beograd, 1988, str. 104-123.
- Tradicija čipkarske tehnike na otocima Hvaru i Visu, *Makedonski folklor*, 35, god. 18., Skopje, 1985, str. 103-108.
- Vrijednosti arhivske građe na području Historijskog arhiva u Splitu kao izvor za proučavanje života i običaja stanovništva, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 1, Split, 1990., str. 199-204.
- Nakit u Hvarskim kućama u 16. 17. stoljeću, *Mogućnosti*, 39, br. 8-9-10, Split, 1992., str.683-692.
- Nekoliko podataka o dotama u Starom Gradu na otoku Hvaru, *Etnologica Dalmatica*, vol. 1., Split, 1992, str.77-90.
- Izrada čipke od agave u samostanu benediktinki u Hvaru, *Etnologica Dalmatica*, vol. 4-5., str.51-53.
- Hvarke i Viške u svjetlu arhivskih izvora od 16. do 18. stoljeća, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 10, Hvar, 1997., str.101-109.
- **Braica**, Silvio: Pučka odjeća Hvarana, u: "Otok Hvar", Zagreb, 1995.; str. 342.
- **Carić**, Antun Ilija: Rudica. Kći poganice, narodno vjerovanje na otocima Hvaru i Braču, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, 9, Sarajevo, 1897., 330-332.
- Narodni običaji s otoka Hvara, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, 10, Sarajevo, 1898., str. 157-174.
- Narodni običaji na ostrvu Hvaru u Dalmaciji, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, 16, Sarajevo, 1904., str. 303-306.
- **Carić**, Juraj: *S naših ostrva*, Split, 1921.
- *Obitelj kapetana Opovića*, Zagreb, 1895.
- Dies irae, *Prosvjeta*, 1, br. 45-46., Zagreb, 1893.
- Ribareva kći, *Prosvjeta*, 3, br 1-7., Zagreb, 1895.
- **Čulinović - Konstantinović**, Vesna: Vrijednost arhivske građe za etnosociološka proučavanja,
- *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 11 Split, 1990., str. 207-215.
- **Duboković Nadalini**, Niko: Stari način oblačenja u Jelsi, *Zapisi o zavičaju*, Jelsa, 1970., str. 110-121.
- *Odabrani radovi*, Split, 2001.
- **Duringsfeld**, Ida von Reinsberg: *Aus Dalmatien*, Prag, 1857.
- **Fortis**, Alberto: *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984.
- **Hacquet**, Bartazar: *Abbildung und Beschreibung der südwest und ostlichen Wenden*,

- *Illyrer und Slaven*; Leipzig, 1802- 05.
- **Holbach**, Maude M.; *Dalmatia*, London, 1908.
- **Ivanković** Ivica; **Šimunić**, Vladimir: *Hrvatske narodne nošnje*, Zagreb, 2001.
- **Kohl**, Johann Georg: *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, Dresden, 1851.
- **Kolumbić**, Nikica: Književno djelo Jurja Carića, *Hvarski zbornik*, 6, Hvar, 1978.
- **Kolumbić Šćepanović**, Mirjana: *Iza škura*, k.i., Hvar 1995.
- Tradicijski način odijevanja na otoku Hvaru, *Etnologica Dalmatica*, vol. 4-5, Split, 1995/1996, str. 25-38.
- Slike Ive Dulčića s prikazom hvarske nošnje, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 10, 1997, str.187-209.
- **Mihovilović**, Miro i suradnici: *Otok Hvar*, Zagreb, 1995.
- **Niegebauer**, Johann Daniel.:*Die Südslaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Kultur und*
- *Verfassung*, Leipzig, 1851.
- **Pederin**, Ivan: *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb, 1991.
- **Petter**, Franz: *Dalmatien und seine verschiedenen Beziehungen*, Gotha, 1857.
- **Rodlich**, H.F.: *Skizzen des physisch-moralischen Zustandes Dalmatiens und der Buchten*
- *von Cattaro*, Berlin, 1811.
- **Schiff**, Theodor: *Iz poluzaboravljene zemlje*, Split, 1997.
- **Schneider**, Marijana: *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici 19. stoljeća*, Zagreb, 1971.
- **Stieglitz**, Heinrich; *Istrien und Dalmatien, Briefe und Erinnerungen*, Stuttgart und Tübingen,
- 1845.
- **Trogher**, A.:*Briefe währed eine Reise durch Istrien, Dalmatien, Albanien, Süditalien,*
- *Spanien, Portugal, Madeira und einem Theil Westküste Afrikas Triest*, 1855.
- **Wilkinson**, J. Gardner: *Dalmatia and Montenegro*, London, 1848.

**SOURCES FOR THE STUDY OF TRADITIONAL
CLOTHING FROM THE ISLAND OF HVAR**
(*Summary*)

On the basis of existing works, the author has come to the conclusion that there are very few sources for the study of traditional ways of clothing on the island of Hvar. Researchers have been relying mostly upon archival documents. The author finds it particularly interesting that not a single costume, either woman's or man's one, has been preserved on the island. The holdings of the Ethnographic Museum of Split include only two jackets, an apron and a skirt that originate from Hvar. She finds this surprising, especially in consideration of the fact that from other parts of Dalmatia and Croatia numerous items, as well as entire costumes from different periods of time and for different uses, of different ways of manufacturing, materials and ornaments have been preserved. In her study the author reached out for available sources in the National and University Library, Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb, together with local museums: Ethnographic Museum of Split and the Hvar Center for the Preservation of Cultural Heritage.

